

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΠΕΤΣΙΕΡΗ

Ὁμοτίμου καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν

ΕΙΚΟΝΕΣ

ΕΛΛΗΝΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ ΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Εἰς τὴν Ἐπιστημονικὴν Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τοῦ ἔτους 1963 - 64¹ εἶχον δημοσιεύσει μελέτην μου ὑπὸ τὸν τίτλον ΕΙΚΟΝΕΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ ΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ, μετὰ 42 εἰκόνων². Κατὰ τὸν ἑκτοτε διαρρέυσαντα χρόνον εἵλκυσαν τὴν προσοχὴν μου καὶ νέα στοιχεῖα δυνάμενα νὰ φωτίσουν πληρέστερον τὸ θέμα, τόσον ὡς πρὸς τὴν ἑκτασιν, ὅσον καὶ τὴν ἐρμηνείαν του. Ταῦτα καὶ παραθέτω.

Α. ΕΚΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Ι. ΕΛΛΑΣ

Εἰς τὴν μελέτην μου τοῦ 1964 περιέγραψα τὰς σχετικὰς ἐξεικονίσεις τῆς Μονῆς Λαύρας, τῆς Μονῆς Ἰβήρων, τῆς Μονῆς Γόλας, τῆς Μονῆς Φιλανθρωπινῶν, τῆς Μονῆς Βελλᾶς, τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ Σιατίστης καὶ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Νεγάδων.

Ὅχι πρὸ πολλοῦ χρόνου ἐπληροφορήθην, ὅτι καὶ εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον Τσαριτσάνης καὶ εἰς τὴν Μονὴν Λειμῶνος Λέσβου ὑπῆρχον ἀνάλογοι ἐξεικονίσεις, αἱ ἑξῆς:

Ἅγιος Νικόλαος Τσαριτσάνης.

Ι. Αἱ εἰκόνες ὡς ἔχουσι σήμερον.

Εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου, τέσσαρα χιλιόμετρα ἀνατολικῶς τῆς Ἐλασσῶνος, εὐρίσκεται ἡ κομόπολις Τσαρίτσανη. Ὁ κεντρικὸς ναὸς τῆς ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀγίου Νικολάου, κτισθεὶς τὸ 1615, ἔχει εἰς τὴν

1. Σελίς 386 - 458.

2. Αὕτη εἶχε κυκλοφορήσει καὶ ὡς ἀνάτυπον ἐξ 76 σελίδων τὸ 1964.

δεξιάν του πτέρυγα ἐκτεταμένην ἐξεικόνισιν «τῆς Ρίξης τοῦ Ἰεσσαί» μὲ εἰκόνας δώδεκα Ἑλλήνων φιλοσόφων. Ἐκ σωζομένων ἐπιγραφῶν ἡ ἀγιογράφησις μαρτυρεῖται ὡς τελειωθείσα τὸ 1753. Αἱ εἰκόνες τῶν φιλοσόφων εἶναι αἱ ἀκόλουθοι.

Ἐκ δεξιῶν τοῦ Ἰεσσαί:

ΣΟΛΟΝ, εἰκονίζεται μὲ στιχάριον πολύπτυχον, μανδύαν καὶ στέμμα. Εἰς τὴν δεξιάν κρατεῖ εἰλητάριον γράφον· «Γενήσεται σὰρξ ἀκάματος ὁ θεότιτος ὅροις ἀνιάτων παθῶν λύσει φθοράν» (εἰκ. 1).

ΟΖΙ, μὲ στιχάριον καὶ ἀνεμίζοντα μανδύαν, κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστεράν εἰλητάριον μὲ τὰ λόγια· «Σήνθετον ὅσον τὸ τὸν πόλον παγιώσαντι τῷ ἡλίφ ἀψίδος ἤγουν ὄψεων» (εἰκ. 2).

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, μετὰ μικροῦ στέμματος. Εἰς τὴν ἀριστεράν τὸ εἰλητάριον τοῦ λέγει· «Ἀκάματος φύσις θεοῦ γένησις ἐξ αὐτοῦ γὰρ ὁ αὐτὸς οὐσιούται λόγος» (εἰκ. 3).

ΣΥΒΙΛΛΑ, ἐν ἐνοράσει. Τὰ λόγια τοῦ εἰληταρίου εἶναι· «Ἦξει οὐρανὸθεν βασιλεὺς αἰῶνων ὁ μέλων κρίναι πᾶσα σάρκα καὶ κόσμον ἅπαντα» (εἰκ. 4).

ΣΟΦΟΚΛΗΣ, μὲ τοὺς λόγους· «Ἔστιν ὁ θεὸς ἄναρχος ἀπλοῦς τῇ φύσει, ὃς οὐρανὸν ἔτευξεν ἅμα καὶ χθόνα» (εἰκ. 5).

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, μὲ μικρὸν στέμμα ἄνευ μανδύου, μὲ τὰ λόγια· «Μόνος κύριος ἐστὶν καὶ δημιουργὸς τοῦ παντός τῶν ἀπάντων παντέλιος λόγος» (εἰκ. 6).

Ἐκ ἀριστερῶν τοῦ Ἰεσσαί:

ΙΩΣΙΠΟΣ, μὲ ἀκάλυπτον κεφαλὴν, γράφει· «Τέθηπεν ἐγκαρσίος ὑπόλους τις ἄνθρωπος ξένος γλυχόμενος» (εἰκ. 7).

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, ἄνευ μανδύου μετὰ στέμματος, λέγων· «Ἀναρχος ἀπρόσιτος εἰς θεὸς λόγος, ὃν οὐρανοὶ τρέμουσιν ἄνθρωποι νόες» (εἰκ. 8).

ΠΛΑΤ., ἐν ἀνατάσει, κρατεῖ εἰς τὴν δεξιάν εἰλητάριον γράφον· «Ἐκ μητρονύμφου παναμώμου παρθένου μέλει ἐπαρεῖναι τοῦ θεοῦ μόνος γόνος» (εἰκ. 9).

ΠΟΛΟΝ, μὲ μικρὸν στέμμα. Τὸ εἰλητάριον εἰς τὴν δεξιάν γράφει· «Ἐνα θεὸν ὕψιστον ἐν τρισὶν λέγω ὃς οὐρανὸν ἔτευξεν ἅμα καὶ χθόνα» (εἰκ. 10).

ΔΩΝ, μὲ εἰλητάριον εἰς τὴν δεξιάν γράφον· «Γέγονεν ἐκ γόνου κατελθὼν τὸν ὑπέρτατον ὄλων» (εἰκ. 11).

ΘΟΥΛΗΣ ἐν μέρει κατεστραμμένος, ἰδίᾳ κατὰ τὸ εἰλητάριον (εἰκ. 12).

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗΣ

Εἰκ. 1. — Σόλων.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗΣ

Εικ. 2. — Εὐριπίδης.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗΣ

Εἰκ. 3. — Ἀριστοτέλης.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗΣ

Εικ. 4. — Σιβύλλα.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗΣ

Εἰκ. 5.— Σοφοκλῆς.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗΣ

Εικ. 6. — Θουκυδίδης.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗΣ

Εἰκ. 7. — Ἰώσηπος.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗΣ

Εικ. 8. — Πλούταρχος.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗΣ

Εἰκ. 9. — Πλάτων.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗΣ

Είκ. 10. — Ἀπολλώνιος.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗΣ

Εἰκ. 11. — Φίλων.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗΣ

Εικ. 12. — Θαλής(·).

2. Αἱ παραναγνώσεις τῶν ὀνομάτων.

Μόνον ἐπὶ τὰ ὀνόματα ἐκ τῶν δώδεκα εἰκονιζομένων φιλοσόφων εἶναι ἀναντίρρητα, ἤτοι οἱ Σόλων, Ἀριστοτέλης Σιβύλλα, Σοφοκλῆς, Θουκυδίδης, Ἰώσηπος, Πλούταρχος. Ἐκ τῶν ἄλλων τὰ πρότυπα, τὰ ὅποια εἶχεν ὁ ζωγράφος ὡς ὁδηγόν του, ἦσαν πιθανῶς βεβλαμμένα ἐκ τῆς παρόδου τῶν ἐτῶν. Ἵσως ὁμως νὰ ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοι λόγοι διὰ τὴν μὴ πλήρη ἀναγραφὴν των. Περὶ αὐτῶν δύνανται νὰ διατυπωθοῦν κατὰ τὴν γνώμην μου αἱ ἑξῆς πιθανότητες.

Τὸ ὄνομα ΟΖΙ, ὅπως ἔχει, ὑπενθυμίζει ἡχητικῶς τὸν Ὁζίαν, βασιλέα τοῦ Ἰουδα μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ Ἡσαίου¹, τὸν καλούμενον καὶ Ἀζαρίαν, τὸν λελεπτωμένον². Οὗτος ὁμως πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ, διότι πρόκειται περὶ ἐξεικονίσεως Ἑλλήνος ἢ ἑλληνίζοντος φιλοσόφου κατὰ τὸν καθιερωμένον τύπον τῆς Ρίζης τοῦ Ἰεσσαί. Ἐπομένως μόνον τὰ λόγια τοῦ εἰληταρίου δύνανται νὰ μᾶς βοηθήσουν, ὅπως εἰκάσωμεν τὸ πρόσωπον. Ἡ ρῆσις « . . . τὸν πόλον παγιώσαντι τῷ ἡλίῳ . . . » συναντᾶται εἰς τὸ κείμενον δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ κατὰ τὴν παράδοσιν ἀποκληθέντος «ἀπὸ σκηνηῆς φιλοσόφου». Οὗτος εἰς τὸ δρᾶμα τοῦ Ὁρέστης ἐμφανίζει τὸν Ἀπόλλωνα νὰ λέγῃ:

«Ἴτε νῦν καθ' ὁδόν, τὴν καλλίστην
Θεὸν Εἰρήνην τιμώντες· ἐγὼ δ'
Ἑλένην Δίοις μελάθροισ πελάσω,
λαμπρῶν ἄστρον πόλον ἐξανύσας»³.

Προσέτι εἰς ἀπόσπασμα τοῦ ἀπολεσθέντος δράματός του Πειρίθους ἀναφέρει:

Ἀκάμας τε χρόνος περὶ γ' ἀενάῳ
ρεύματι πλήρως φοιτᾷ τίκτων
αὐτὸς ἑαυτόν, δίδυμοί τ' ἄρκτοι
ταῖς ὠκυπλάνοις πετερύγων ριπαῖς
[τὸν] Ἀτλάντειον τηροῦσι πόλον»⁴.

Συναφὴς πρὸς τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι ἡ εἰς τὸν νάρθηκα τοῦ ἰδίου ναοῦ ὑπάρχουσα τοιχογραφία μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Ὁ καιρὸς τοῦ χρόνου», συμβολίζουσα τὸν κύκλον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς (εἰκ. 13). Ἡ ἀρχαία περὶ Εὐριπίδου παράδοσις μνημονεύει, ὅτι οὗτος παρηκολούθησε τὴν διδασκα-

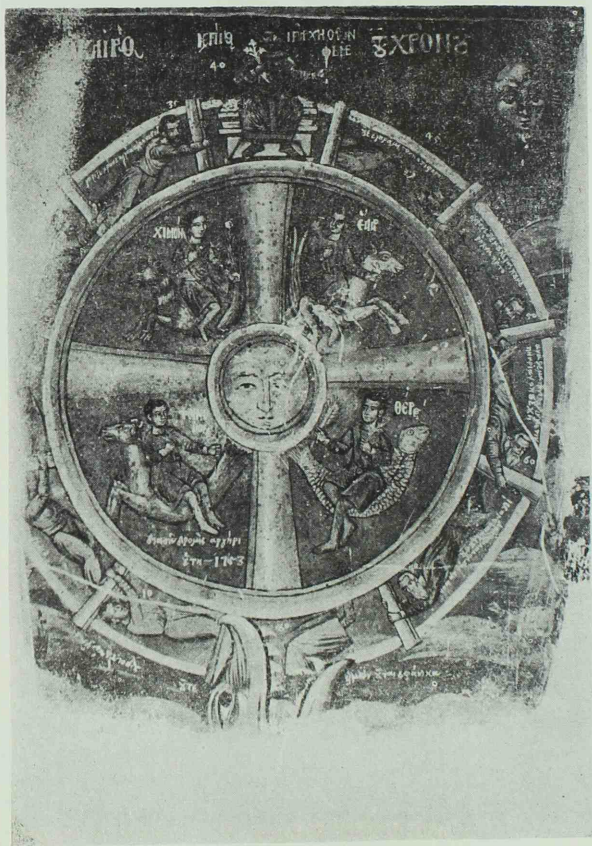
1. Ζ. 1 - 3.

2. Δ. Βασιλείων 1ε 1.

3. στιχ. 1682 - 1685.

4. Εὐριπίδου Fragmenta (ἔκδ. Nauck) 597.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗΣ

Εἰκ. 13. — Ὁ καιρὸς τοῦ Χρόνου.

λίαν τῶν Ἀναξαγόρου, Προδίκου, Πρωταγόρου καὶ Σωκράτους. Ἐκεῖθεν ἐπηρεασθεῖς ἐφυσιολόγει καὶ ἐφιλοσόφει εἰς τὰ δράματά του, ἐπικρίνων διὰ στόματος τῶν προσώπων τῶν δραμάτων του τὰς μυθολογικὰς ἀντιλήψεις περὶ κόσμου καὶ Ὀλυμπίων Θεῶν καὶ ἀπορρίπτων πᾶν ὅ,τι δὲν ἦτο θεοπρεπές¹.

Τὸ ὄνομα ΠΟΛΟΝ θὰ διαπιστωθῇ ἐπίσης ἐκ τῶν λόγων τοῦ εἰληταρίου τίνα εἰκονίζει. Εἶναι ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, διότι τὰ λόγια «ἓνα θεὸν ὕψιστον ἐν τρισὶ λέγω» ἀναγράφει διὰ τὸ εἰλητάρειόν του ὁ Ὁδηγὸς τοῦ Ζωγράφου.

Τὸ ὄνομα ΔΩΝ θὰ προσδιορισθῇ ἐπίσης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν λόγων τοῦ εἰληταρίου «γέγονεν ἐκ γόνου κατελθὼν ...». Εἶναι ὁ Φίλων, ὅστις ἔχει ὅμοια λόγια ἐς τὴν ἐξεικόνισιν τῆς Μονῆς Λαύρας. Ἐχομεν ἤδη μνημονεύσει, ὅτι εἰς τὴν ἐξεικόνισιν τῶν Ἰβήρων τὸ αὐτὸ πρόσωπον εἶχε μετονομασθῇ εἰς ΧΥΛ², ἐνῶ εἰς τὴν ἐξεικόνισιν τῆς Γόλας εἶχε μεταγραφῇ εἰς ΧΙΛΩΝ³.

Ὁ ΘΟΥΛΗΣ ἔχει ὑποστῇ ἀρκετὰς ἀλλοιώσεις λόγῳ ὑποχωρήσεως τοῦ κονιάματος τοῦ τοίχου ἐκ διηθήσεως ὀμβρίων ὑδάτων. Ἐπειδὴ λείπει τελείως τὸ εἰλητάρειον, μόνον πιθανότητες δύναται νὰ διατυπωθοῦν. Ἐκ πρώτης ὕψεως δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς τὸ πρόσωπον, τὸ ὅποιον ὁ Σουῖδας καταγράφει «Θούλις βασιλεὺς Αἰγύπτου». Ἀνακύπτουν ὅμως ἀμφιβολίαι, διότι ὅλα τὰ ἄλλα ἔνδεκα εἰκονιζόμενα πρόσωπα φιλοσόφων εἶναι τὰ τῶν ὑπαρξάντων καὶ καταλειπόντων συγγράμματα διδασκόμενα εἰς τὴν νεότητα, οὐχὶ δὲ ὑπὸ θρύλλων καὶ μύθων πλασθέντων. Ἐκεῖθεν ἐπιτρέπονται φρονούμεν, νὰ γίνουν ἀναζητήσεις δι' ἄλλο πρόσωπον προκριθὲν διὰ τὴν κεκαθαρμένην πνευματικότητα των. Τοιοῦτο πρόσωπον, νομίζομεν, δύναται νὰ προταθῇ ὁ συνηχῶν Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, ὁ καὶ πρῶτος φιλοσοφῆσας καὶ φυσιολογήσας ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνισμῷ.

Ἦτο δὲ ἡ κωμόπολις Τσαρίτσανη κέντρον παιδείας ἑλληνικῆς ἐπὶ ἓνα καὶ πλέον αἰῶνα (1700 - 1830) καὶ ἐδίδαξαν εἰς αὐτὴν διδάσκαλοι ἀνωτάτης στάθμης, συγγραφεῖς, ὡς οἱ Κωνσταντῖνος Κούμας καὶ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, οἱ ἀνακηρυχθέντες Διδάσκαλοι τοῦ Γένους.

1. Εἰς τὸ ἀπόσπ. 294 λέγει «εἰ θεοὶ τι δρῶσιν αἰσχρὸν, οὐκ εἰσὶν θεοί».

Ὁ Γαληνὸς σημειώνει σχετικῶς· «οὐ γάρ εἶναι θεοὺς εἰπεῖν τετολμήκασι (Πρωταγόρας καὶ Εὐήμερος). «Ἔοικε δὲ ταύτης τῆς ὑπολήψεως Εὐριπίδης, κἂν τοῦτο μὲν αὐτὸς οὐ λέγῃ διὰ τὸ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, ἀλλὰ τὸν Σίσυφον εἰσήγαγε τοῦτο λέγοντα» (Περὶ Φιλοσόφου Ἱστορίας η'). Μνημονεύεται δὲ δράμα τοῦ Εὐριπίδου μὲ τὸν τίτλον Σίσυφος, ἀπολεσθέν.

2. Εἰκόνες Φιλοσόφων 1964 σ. 19

3. Αὐτόθι σ. 63.

Μονή Λειμῶνος Λέσβου.

Εἰς τὴν νῆσον Λέσβον καὶ εἰς τὴν Μονὴν Λειμῶνος ἐξετέθη εἰς τὸ νεωστὶ κατασκευασθὲν σκευοφυλάκιόν τῆς πλὴν ἄλλων καὶ ἐν κέντημα ἐπὶ μεταξίνου ὑφάσματος δι' ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν (ποδέα). Τοῦτο ἔργον τοῦ 17ου αἰῶνος, παριστάνει τὴν σύνθεσιν «Ρίζα τοῦ Ἰεσσαί» (εἰκ. 14), εἰς τὴν ὁποίαν εἰκονίζονται ἐξ ἀριστερῶν οἱ Πλάτων καὶ Πλούταρχος (εἰκ. 15), καὶ ἐκ δεξιῶν οἱ Ἀριστοτέλης καὶ Σιβύλλα.

Λεπτομερῇ περιγραφὴν ἐδημοσίευσε περὶ τούτου ὁ ἀρχαιολόγος Θεολόγος Ἀλιπράντης¹.

II. ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ

Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Bogoroditza Ljeviska τῆς Παλαιᾶς Σερβίας διατηροῦνται εἰς τὸν ἐξωνάρθηκα τοιχογραφίαι τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνος παριστῶσαι δύο φιλοσόφους. Ἡ μία φέρει τὴν παλαιοσλαβικὴν ἐπιγραφὴν «Ἑλλην Πλάτων» καὶ ἡ ἄλλη «Ἑλλην Πλούταρχος».

Λεπτομερῇ περιγραφὴν τῶν μὲ ἐμπεριστατωμένην ἀνάλυσιν τοῦ φαινομένου ἐδημοσίευσεν ὁ Dejan Medaković εἰς τὸ Recueil de Travaux, tome LXV, τῆς Σερβικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν, Βελιγράδιον 1960, σ. 43 - 57, μετὰ σχεδιαγραμμάτων τῶν εἰκόνων.

III. ΡΩΣΙΑ

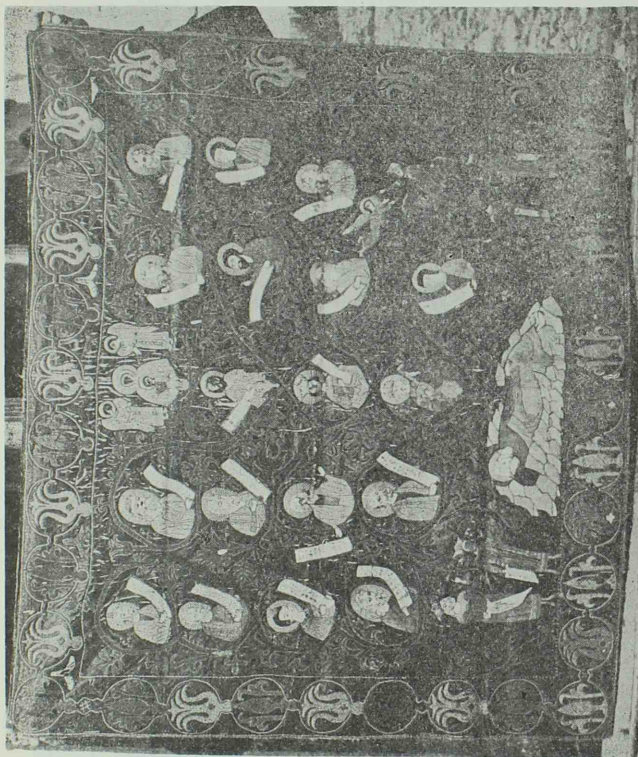
Διὰ νεωτέρων ἀναζητήσεών μου διεπίστωσα, ὅτι αἱ ἐξεικονίσεις ἐλλήνων φιλοσόφων εἰς ἐκκλησίαις τῆς Ρωσίας εἶναι πολλαί. Αὗται ἐρευνῶνται σήμερον ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Ε.Σ.Σ.Δ. Μελέτην σχετικὴν διεξῆλθον τῆς Ν. Α. Kazanova, ἔχουσαν τίτλον «Προφητεῖαι Ἑλλήνων σοφῶν καὶ ἀπεικόνισις αὐτῶν ἐν τῇ ρωσικῇ ζωγραφικῇ, XVI - XVII αἰὼν (Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν Ε. Σ. Σ. Δ., Μελέται Τμήματος Ἀρχαίας Ρωσικῆς Λογοτεχνίας, XVII, σελ. 358 - 368, Μόσχα-Λένινγκραντ 1961.

Ἡ Kazanova σημειώνει, ὅτι ἐν Μόσχᾳ, εἰς τὴν Μητρόπολιν Μπλαγκοβεστσένσκ τοῦ Κρεμλίνου, ἐν τῇ στοᾷ, εἰκονίζονται ὁ Ὅμηρος ἡ Σιβύλλα καὶ ὁ Μενάνδρος ἔργα τοῦ 16ου - 17ου αἰῶνος. Ὅμοιοι παραστάσεις ὑπάρχουν εἰς τὰς θύρας τῆς Μητροπόλεως ταύτης, ὡς καὶ τῆς Μητροπόλεως τοῦ Οὐσπένσκ ἐν τῷ Κρεμλίνῳ.

Εἰς τὴν Μονὴν Νοβοσπάσκι τῆς Μόσχας ὑπάρχουν ὕδατογραφίαι

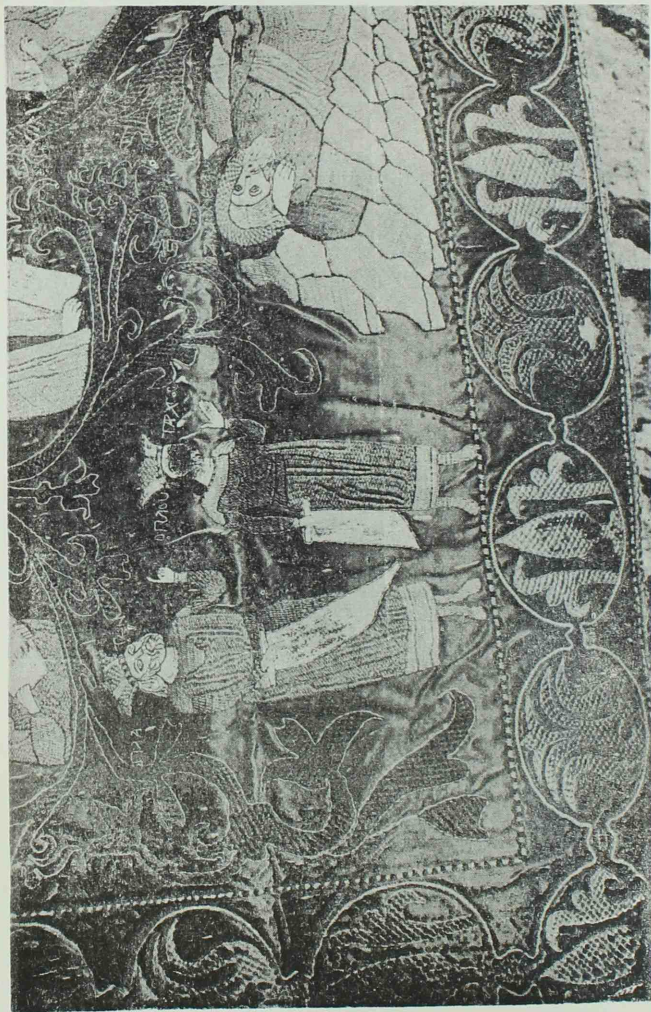
1. Παράβ. Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν, VII τεύχος,¹ Ἀθῆναι 1974 σ. 128 - 137.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΛΕΙΜΩΝΟΣ ΛΕΣΒΟΥ

Εἰκ. 14. — Κέντημα μετὰ τὴν Ρίζαν τοῦ Ἰησοῦ.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΛΕΙΜΩΝΟΣ ΛΕΣΒΟΥ

Εικ. 15. — Πλάτων και Πλούταρχος εἰς τὸ αὐτὸ κέντημα.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΜΠΛΑΓΚΟΒΕΣΤΣΕΝΣΚ

Εἰκ. 16. — Ὁ Ὅμηρος τοῦ Κρεμλίνου

τοῦ 1689 εἰκονίζουσαι τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλην, τὸν Πτολεμαῖον καὶ τὸν Πλούταρχον.

Ἐν Νοβγκορόδ εἰς τὴν Μονὴν Ὅτενσκ ἔχουν εἰκονισθῇ ἐν τῷ ναῷ κάτωθι τῆς εἰκόνης τοῦ Σωτῆρος ἡ Σιβύλλα τῶν Δελφῶν, κάτωθι τοῦ Ἀγίου Νικολάου ὁ Ὅμηρος καὶ κάτωθι τῆς Θεομήτορος ἄλλη Σιβύλλα.

Ἐν τῇ Μονῇ Βιάζετσκ εἰκονίζονται ὁ Πλάτων, ὁ Ἐλεοῦς(:), ὁ Ἑρμῆς καὶ ὁ Εὐριπίδης. Ὅμοιαι ὑπάρχουν εἰς τὴν Μητρόπολιν Σπάσω - Προομπραζένσκ τῆς Μονῆς Χουτένσκ.

Ἐκ τῶν μνημονευομένων παραθέτομεν δύο εἰκόνας τῆς Μητροπόλεως Μπλαγκοβεστσένσκ τοῦ Κρεμλίνου, τὰς ὁποίας ἐπρομηθεύθημεν τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, τὰς ἐξῆς:

Ὁ Ὅμηρος (εἰκ. 16) μεγαλοπρεπῆς εἰς παράστασιν καὶ ἀμφίεσιν κρατεῖ ἀνεμιζόμενον εἰλητάριον γράφον ρωσιστί· «Ἥλιος ἐπὶ τῆς γῆς ἀναλάμψῃ ἐν τοῖς λαοῖς ὁ Χριστὸς πρεσβέων».

Ἡ Σιβύλλα (εἰκ. 17), μὲ πλουσίαν ἀμφίεσιν κρατεῖ εἰλητάριον γράφον ρωσιστί «Ἐκ τοῦ προαγνώστου καὶ παναγιωτάτου Θεοῦ ἐμφανισθήσεται καὶ ἐκ τῆς φυλῆς Ἰεσσαὶ»

Ἡ Kazacova ὑποστηρίζει, ὅτι ὅλαι αἱ εἰς ρωσικὰς ἐκκλησίας ἐξεικονίσαις ἐλλήνων σοφῶν προέρχονται ἀπὸ κείμενα ρωσικῶν μεταφράσεων ἀποκρύφων μεσαιωνικῶν προφητειῶν περὶ Χριστοῦ, λαβουσῶν χώραν τὸν 16ον αἰῶνα. Ἐπ' αὐτοῦ παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ εἰκονογράφησις τῆς Μητροπόλεως τοῦ Μπλαγκοβεστσένσκ προσδιορίζεται ὡς γενομένη ὑπὸ Θεοφάνους τοῦ Γραικοῦ κατὰ τὸ 1405. Οὗτος θὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν παλαιότερα βυζαντινὰ πρότυπα εἰς τὰς ἐξεικονίσαις του¹. Παραδίδεται ἐπίσης, ὅτι ἐν Μόσχᾳ ὑπῆρχον ἐλληνικαὶ ἐπιδράσεις, ἀφ' οὗ ὁ τσάρος Ἰβάν ὁ Γ' εἶχε νυμφευθῇ ἐλληνίδα σύζυγον, τὴν θυγατέρα τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου, τελευταίου δεσπότη τοῦ Πελοποννήσου.

IV. ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

Λαοδίκεια.

Εἰς τὴν Λαοδίκειαν τὴν παρὰ τὸν Πύραμον ποταμόν, οὐχὶ μακρὰν τοῦ σημερινοῦ Δενιζλίη, μνημονεύεται, ὅτι ὑπῆρχε ναὸς εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τῆς Φιλοσόφου Ὑπατίας, ἣτις ἐταντίζετο μὲ τὴν Ἀγίαν Αἰκατερίνην.

Ὁ Βασίλειος Μυρσιλίδης ἐδημοσίευσε τὸ 1926 ἐν Ἀθήναις «Βιογρα-

1. Παράβ. Κοντάκοβ Ν., Αἱ Βυζαντιναὶ Ἐκκλησίαι καὶ τὰ Μνημεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Πετροῦπολις 1886.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΜΠΑΛΓΚΟΒΕΣΤΣΕΝΣΓΚ

Εἰκ. 17. — Ἡ Σιβύλλα τοῦ Κρεμλίνου.

φίαν τῆς Φιλοσόφου Ἑλληνίδος Ὑπατίας» ἐξ 26 σελίδων¹. Ἐν αὐτῇ γράφει, ὅτι τὸ ἔτος 1897, εὗρισκόμενος ἐν Δενιζλίῃ ὡς Διευθυντὴς τῆς ἐκεῖ Ἑλληνικῆς Σχολῆς, κατὰ τὴν 25ην Νοεμβρίου μετέβη κατὰ πρότασιν τῶν δημογερόντων εἰς τὴν μίαν ὥραν ἀπέχουσαν Λαοδίκειαν καὶ παρη-

1. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι: ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΕΛΛΗΝΙΔΟΣ ΥΠΑΤΙΑΣ, Ἐρανισθεῖσα ἐξ ἀρχαιοτάτων χριστιανικῶν ἱστορικῶν πηγῶν καὶ τῆς παραδόσεως ἐν τοῖς ἔρειπίοις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πρὸ τῆς καταστροφῆς καὶ τῶν σφαγῶν τοῦ 1922 ὑπὸ Βασιλείου Α. Μυριλίδου ἐν Ἀθήναις 1926, Τυπογραφεῖον Α. Ε. Ε. ΑΔΕΛΦΟΙ Π. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ καὶ ΣΙΑ, Ἱπποκράτους 1.

κολούθησεν εἰς ἐρειπωμένον ναὸν ἐκκλησιαστικὴν λειτουργίαν ἐπὶ τῇ μνήμῃ τῆς Ἁγίας Ὑπατίας ἢ Αἰκατερίνης. Αὕτη, λέγει, ἐτελέσθη κατὰ παλαιὰν χειρόγραφον ἀκολουθίαν φυλασσομένην εἰς τὸν ναὸν τῶν Ταξιάρχων Δεινίλῃ - Κολοσσῶν, τὴν ὁποίαν καὶ εἶχεν ἀναγνώσει. Ὁ Μυρσιλίδης προσθέτει, ὅτι εἰς κατακειμένην παρὰ τὸν ἐρειπωμένον ναὸν μαρμαρίνην πλάκα ἀνέγνωσε καὶ ἀντέγραψε τὴν ἐπιγραφὴν: Ο ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ ἀνεγερ..... ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ. ΕΙΣ ΤΙΜΗΝ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗΝ. ΥΠΑΤΙΑΣ. ΤΗΣ ΤΗΣ ΜΑΡΤΥΡΟΣ. ΥΠΑΤΕΥΟΝΤΟΣ. ΜΑΡΚ., ... ΚΑΙ ΣΤΡΑΤ... ΝΟΜ.....

Ἡ Ὑπατία, ὡς ἐσημειώσαμεν καὶ εἰς τὴν πρώτην μελέτην μας¹, φιλόσοφος διδάσκουσα ἐπὶ ἔτη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐγένετο πανεύφημος διὰ τὴν ὑψηλὴν τῆς πνευματικότητα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν μαρτυρικὸν τῆς θάνατον λόγῳ τῶν ἰδεῶν τῆς. Διαμελισθεῖσα ὑπὸ φανατικῶν Χριστιανῶν τὸ 416 μ.Χ. κατέστη θρυλικὴ μορφή, ἐξυμνουμένη εὐλαβῶς ὑπὸ χριστιανῶν συγγραφέων εἰς ἀδιάλειπτον σειράν, μέχρι καὶ τῶν ἡμερῶν μας. Ὁ μαθητὴς τῆς Συνέσιος Ἐπίσκοπος Πτολεμαῖδος, τοῦ ὁποίου ἔχομεν 156 ἐπιστολάς, ἐκφράζει θαυμασμὸν καὶ τιμὴν ὄχι μόνον εἰς τὰς πρὸς αὐτὴν ἀπευθυνομένας ὑπ' ἀριθμὸν 10, 15, 16, 23, 81, 124 καὶ 154², ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πρὸς τὸν ἀδελφόν του Εὐόπτιον³ ὑπ' ἀριθμὸν 4, ὅπου λέγει: «ἄσπασαι τὴν σεβασμιωτάτην καὶ Θεοφιλεστάτην Φιλόσοφον, καὶ τὸν εὐδαίμονα χορὸν τὸν ἀπολαύοντα τῆς θεσπεσίας αὐδῆς».

Ὁ σύγχρονός τῆς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς Σωκράτης, διηγούμενος τὸ μαρτύριον τῆς ἐξυμνεῖ τὴν σεμνὴν παρρησίαν τῆς, τὸ αἰδέσιμον καὶ τὴν παρ' αὐτῆς ὑπερακόντισιν τῶν κατ' αὐτὴν φιλοσόφων. Στιγματίζων τὸ συμβᾶν τοῦ διαμελισμοῦ τῆς σημειώνει, ὅτι τοῦτο «οὐ μικρὸν μῶμον Κυρίλλῳ καὶ τῇ Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίᾳ εἰργάσατο»⁴.

Ἡ βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ γραμματεία ὁμιλεῖ συνεχῶς περὶ αὐτῆς. Ὅτε δὲ οἱ διδάσκαλοι τοῦ γένους ἤρχισαν νὰ ἐκδίδωσιν ἀρχαίους συγγραφεῖς πρὸς φωτισμὸν τῶν ὑποδούλων ἐλλήνων, περιέλαβον ἐνωρὶς καὶ τὰς «Συνεσίου Ἐπιστολάς». Ἡ ἐκδοσις Ἐνετίας εἰς τὴν ὁποίαν παρέπεμψε εἶναι ἐπανέκδοσις ἄλλης προγενεστέρας ἐκδόσεως, γενομένης ἐν Βιέννῃ τῇ 1792 «σπουδῇ καὶ ἐπιστασίᾳ Γρηγορίου Ἱεροδιακόνου Δημητρίεως τοῦ Κωνσταντᾶ». Τὰ σχόλιά τῆς εἶναι Νεοφύτου, τοῦ μετέπειτα Ἀρχιμανδρίτου Νεοφύτου Βάμβα καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῇ νεοσυστάτῳ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἐκδόσεις πρὸ τοῦ

1. Παράβ. Εἰκόνες Φιλοσόφων ... 1964 σελ. 9, 60 - 61.

2. Συνεσίου Ἐπιστολαί, Ἐνετίησιν 1812.

3. Οὗτος διεδέχθη τὸν Συνέσιον εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τῆς Πτολεμαῖδος,

4. Σωκράτους τοῦ Σχολαστικοῦ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τόμος Ζ' κεφ. ΙΕ.

κειμένου τοῦ Συνεσίου παρατίθεται τὸ περὶ τοῦ ἔργου καὶ τοῦ θανάτου τῆς Ὑπατίας κείμενον τῆς Ἑκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Σωκράτους. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξεφωνεῖτο εἰς πανηγυρικὰς συναθροίσεις «Ὑπατίας Ἐγκώμιον»¹. Ἡ περὶ αὐτῆς βιβλιογραφία ὑπῆρξε συνεχῆς².

Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ Λαοδικεῖα περὶ τῆς ὁποίας γράφει ὁ Μυρσιλίδης, ὅτι εἶχε καθοσιώσει τὴν Ὑπατίαν ἢ Αἰκατερίνην διὰ ναοῦ, εὐρίσκεται εἰς περιοχὴν, ὅπου ἔζων μεγάλαι πνευματικαὶ παραδόσεις, περὶ ἀρχαίων λατρεῶν περὶ τῶν ὑπὸ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου διαμνημονεύσεων τῆς, περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τοῦ Ἰωάννου μομφῶν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῆς³ καὶ περὶ γεννήσεως εἰς τὴν ἔναντι τῆς Ἱεράπολιν τῷ 50 μ.Χ. τοῦ Ἐπικτήτου, φιλοσόφου εὐγενεστάτου τοῦ ὑστεροῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐπίσης ἡ οἰκογένεια τῶν Φιλανθρωπινῶν ἡ κτίσασα τὴν Μονὴν τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων μὲ τὰς εἰκόνας Ἑλλήνων φιλοσόφων παραδίδεται ὡς προερχομένη ἐκ Λαοδικείας.

Ἑφεσος.

Τὸ ἔτος 1963 τὸ Αὐστριακὸν Ἀρχαιολογικὸν Ἰνστιτοῦτον τῆς Βιέννης διεξάγον ἀνασκαφὰς ἐν Ἑφέσῳ ἀνεῦρεν εἰς ἰδιωτικὴν οἰκίαν ἐντυπωσιακὴν τοιχογραφίαν φέρουσαν τὴν ἐπιγραφὴν ΣΩΚΡΑΤΗΣ (εἰκ. 18) τοῦ πρώτου μ.Χ. αἰῶνος. Τὸ εὑρημα τοῦτο μαρτυρεῖ πόσον ἡ ἐξεικόνισις φιλοσόφων ἦτο διαδεδομένη ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ.

Ἡ Ἑφεσος πρωτεύουσα τῆς Ἰωνίας παρουσίασε πολλαπλὴν σύναψιν ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας καὶ Χριστιανισμοῦ, ὡς ἐμνημονεύσαμεν καὶ εἰς τὴν πρώτην μελέτην μας⁴. Εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἀναγράφεται, ὅτι ὁ Παῦλος ἐλθὼν ἐκεῖ ἐκήρυττε τὴν νέαν διδασκαλίαν εἰς τὴν Ἰουδαϊκὴν συναγωγὴν ἐπὶ τρεῖς μῆνας. Ἀλλὰ συνήντησε τόσῃ ἀντίδρασιν παρὰ τῶν ἀκροατῶν του, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρήσῃ ἐκ τῆς συναγωγῆς καὶ νὰ μεταβῇ «ἐν τῇ σχολῇ Τυράννου»⁵, «διαλεγόμενος καθ' ἡμέραν ἐν αὐτῇ. Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο, ὥστε πάντας τοὺς κατοι-

1. Παράβ. Περιοδικὸν «Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος», τόμος Ε', Κωνσταντινούπολις 1870 - 71, σελ. 110 - 131.

2. Ἀπὸ τὴν ξένην βιβλιογραφίαν σημειῶναι: H. von Schubert, *Hipatia von Alexandria in Wahrheit und Dichtung* (Preussische Jahrbücher vol. (XXIV S. 42 - 46, 1906). Asmus, *Hypatia in tradition und Dichtung* (Studien zur vergl. Literaturgeschichte, v. VII. S. 11 - 14 (1907).

3. «Καὶ τῷ ἀγγέλω τῆς ἐν Λαοδικείᾳ ἐκκλησίας γράψων. ... Οἶδα σου τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἰ οὔτε ζεστός. Ὁφελον ψυχρὸς ἢ ἡ ζεστός» (3 14, 15).

4. Σελ. 50 - 51.

5. Τὸ ὄνομα «τύραννος» εἰς τὴν ἀρχικὴν του χρῆσιν σημαίνει βασιλεὺς (παράβ. Σοφ. Οἶδ. Τύραννος 514).

ΕΙΚΩΝ ΙΔΙΩΤΙΚΗΣ ΟΙΚΙΑΣ ΕΙΣ ΕΦΕΣΟΝ

Εικ. 18. — 'Ο Σωκράτης τῆς Ἐφέσου.

κούντας τὴν Ἀσίαν ἀκοῦσαι τοῦ λόγου τοῦ κυρίου ἰουδαίους τε καὶ ἑλληνας»¹.

Ἡ Ἐφεσος διεκρίνετο διὰ τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν μεγάλην φήμην τοῦ φιλοσόφου τέκνου τῆς Ἡρακλείτου. Ἡ οἰκογένεια τοῦ Ἡρακλείτου παρεδίδοτο ὡς διατηροῦσα τὸ ἀξίωμα τοῦ βασιλέως, θρησκευτικοῦ περιεχομένου. Ὁ Ἡράκλειτος ἀντὶ τοῦτου προετίμησε τὴν ἐκζητήσιν ἑαυτοῦ καὶ τῶν θεῶν καὶ τὴν συγγραφὴν ἔργου, τὸ ὅποιον περιελάμβανε τρεῖς λόγους, τὸν Περί τοῦ παντός, τὸν Πολιτικὸν καὶ τὸν Θεολογικόν. Περί τούτου μαρτυρεῖ ὁ Ἀντισθένης ἐν ταῖς Διαδοχαῖς λέγων, ὅτι συνέβη «ἐκχωρῆσαι τῷ ἀδελφῷ τῆς βασιλείας. Τοσαύτην δὲ δόξαν ἔσχε τὸ σύγγραμμα, ὡς καὶ αἰρετιστάς ἀπ' αὐτοῦ γενέσθαι τοὺς κληθέντας Ἡρακλειτεῖους»².

Τὰ δεδομένα ταῦτα δύνανται νὰ ἐπιτρέψουν τὴν πιθανότητα, ὅτι ἡ Σχολὴ Τυράννου, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐδίδασκεν ἐπὶ διетίαν ὁ Παῦλος, ἦτο Ἡρακλειτεῖος.

Δευτέρα συνάφεια ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας καὶ Χριστιανισμοῦ λαμβάνει χώραν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει. Ἐν αὐτῇ ἔγραψεν ὁ Ἰωάννης τὸ Εὐαγγέλιον του, εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ὁποίου παραθέτει Ἡρακλειτεῖους ἀντιλήψεις περὶ Λόγου³.

Μία σύναψις τῆς Ἡρακλειτείου παραδόσεως μετὰ τοῦ Σωκράτους ἀναφέρεται ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ὁ Διογένης Λαέρτιος εἰς τὸν Βίον Σωκράτους γράφει τὰ ἑξῆς. «Φασὶ δ' Εὐριπίδην αὐτῷ (Σωκράτει) δόντα τὸ Ἡρακλείτου σύγγραμμα ἐρέσθαι, τί δοκεῖ; Τὸν δὲ φάναι· ἂ μὲν συνῆκα γενναῖα, οἶμαι δὲ καὶ ἂ μὴ συνῆκα»⁴.

Ἐν Ἐφέσῳ θὰ ἐτύγχανεν ὁ Σωκράτης θαυμασμοῦ καὶ θὰ ἐδιδάσκετο ἢ περὶ ἀκροάσεως ἐσωτερικῆς τοῦ δαιμονίου, περὶ ὑπάρξεως ἐν τῷ παντὶ νοῦ καὶ λόγου καὶ περὶ δίκης καὶ κρίσεως, ἅτινα εἶχον Ἡρακλειτεῖους πυρῆνας.

Ἡ ἀνευρεθεῖσα τοιχογραφία αὕτη τοῦ Σωκράτους δύνανται νὰ θεωρηθῇ ὡς δεῖγμα τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ὠδήγησαν εἰς τὴν ἐξεικόνισιν του εἰς ἐκκλησίας. Ἡ σύγκρισίς της πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Σωκράτους τῆς Μοῦνης Λαύρας ἐπιτρέπει, φρονοῦμεν, θετικoὺς συνειρμούς.

1. Πράξεις 19, 8 - 10.

2. F. H. G. III 182.

3. Κατὰ Ἰωάννην I, 1 - 5. Παράβ. Βασιλείου Ἰωαννίδου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, Ἐν Ἀθήναις 1960, σ. 154 - 155.

4. Διογ. Λαερτ. II, 22.

V. ΙΤΑΛΙΑ

Πλήν τῆς εἰκονίσεως τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκρινάτου, ἔχοντος ἑκατέρωθεν τὸν Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλην, εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τῆς Πίζης¹, τὰ πρόσωπα ταῦτα εἰκονίζονται καὶ εἰς τὸ Domo τῆς αὐτῆς πόλεως, ἀπὸ τὸν ζωγράφον Benozzo Gozzoli.

Εἰς τὴν Σιέναν, εἰς τὸ Domo, ὑπάρχει εἰς μὲν τὸ δάπεδον μωσαϊκὸν μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην, εἰς δὲ τὴν πρόσοψιν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀνάγλυφοι. Εἶναι ἔργα τοῦ Giovanni Pisano.

Εἰς τὴν Φλωρεντίαν ὑπάρχουν ὑδατογραφίαι ἐλλήνων φιλοσόφων εἰς τὸ Παρεκκλήσιον τῶν Ἰσπανῶν καὶ εἰς τὴν Santa Maria Novella.

Εἰς τὴν Πάδοβαν ὑπάρχουν ἀνάλογοι ἐξεικονίσεις εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἐρημιτῶν καὶ εἰς τὸ Παρεκκλήσιον τοῦ Ἀγίου Αὐγουστίνου.

VI. ΓΑΛΛΙΑ

Εἰς τὴν Chartres, εἰς τὸ βασιλικὸν πρόπυλον τῆς Cathedrale, ὑπάρχουν ἀνάγλυφοι ὁ Πυθαγόρας (εἰκ. 19) καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (εἰκ. 20). Εἶναι ἔργα τοῦ 1155 μ.Χ.².

Εἰς τὸ Στρασβούργον ὑπάρχει εἰς τὸ Dom ὑδατογραφία μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην.

VII. ΓΕΡΜΑΝΙΑ

Εἰς τὸ Dom τῆς πόλεως Ulm, εἰς τὸ σύνθρονον τοῦ χοροῦ, ὑπάρχουν προτομαὶ τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Σωκράτους, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τῶν Σιβυλλῶν, ὡς καὶ Λατίνων σοφῶν, ξυλόγλυπτοι, μετ' ἀναγραφῶν. Εἶναι ἔργα τῶν ἐτῶν 1469 - 1474.

Λίαν χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ προτομή τοῦ Πυθαγόρου κρατοῦντος κιθάραν (εἰκ. 21). Ἐμπροσθέν τῆς ἀναγράφονται λατινιστὶ τὰ ἑξῆς (εἰκ. 22):

«Pictagoras musice inventor.

Fugada sunt omnibus modis et ablanceda +
lagwos a corpore + imperitia ab anima + a ventre luxu[r]ia +
acutate sedico + a domo discordia +
et a cunctis rebus intemperancia»³.

1. Παράβ. Εἰκόνες Φιλοσόφων 1964 σ. 42 - 43, 45 - 46.

2. Albert M. La Cathédrale de Chartres, Paris 1952 σ. 26, εἰκ. 29, 30.

3. Ἡ ἑλληνικὴ τῶν μετάφρασις εἶναι:

«Πυθαγόρας εὐρετὴς τῆς μουσικῆς.

Φερκτέα μετὰ πάντας τοὺς τρόπους καὶ ἀπορριπτέα εἶναι·

ἡ λαγνεία ἀπὸ τοῦ σώματος, ἡ ἀνοία ἀπὸ τῆς ψυχῆς, ἡ τρυφή ἀπὸ τῆς γαστρὸς,

ἡ ταραχὴ ἀπὸ τῆς δέσυτης, ἡ διχόνοια ἀπὸ τοῦ οἴκου

καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα ἡ ἀκράτεια».

ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΗΣ CHATHEDRALE ΤΗΣ CHARTRES

Εἰκ. 19. — Ὁ Πυθαγόρας.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΗΣ CATHEDRALE ΤΗΣ CHARTRES

Εικ. 20. — 'Ο 'Αριστοτέλης.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΔΟΜ ΤΗΣ ULM

Εἰκ. 21. — Ὁ Πυθαγόρας.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΔΟΜ ΤΗΣ ULM

Εικ. 22. — Ο Πυθαγόρας (με τὸ κείμενον τῆς ἀναγραφῆς του).

Ἡ παράστασις τοῦ Πυθαγόρου νὰ γρατῇ κιθάραν προήλθεν ἐκ τῆς περὶ μουσικῆς διδασκαλίας του, καθ' ἣν ἡ μουσικὴ γεννᾷ κάθαρσιν καὶ θεραπείαν τῆς ψυχῆς, ὅπως ἡ ἱατρικὴ γεννᾷ θεραπείαν τοῦ σώματος¹. Τὰ ἀναγραφόμενα ἠθικά του παραγγέλματα ἔχουν ληφθῇ ἀπὸ τὰ «Χρυσᾶ Ἐπη», νεοπυθαγόρειον ἔργον τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος².

Εἰς τὸ Dom τοῦ Limburg an der Lahn ὑπάρχουν ὕδατογραφία Φιλοσόφων καὶ Σιβυλλῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι παλαιότεραι τοῦ Dom τῆς Ulm.

B. ERMHNEIA TOY ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

I. ΑΙ ΙΔΕΑΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Εἰς τὴν πρώτην μελέτην περὶ τοῦ παρόντος θέματος διευτώσαμεν τὴν γνώμην, ὅτι τοῦτο εἶναι γέννημα τῆς πρώτου χριστιανικῆς συνειδήσεως, ὅτε ἐδιδάχθη, ὅτι ἡ θρησκευτικότης τῶν Ἑλλήνων Φιλοσόφων εἶναι μία μορφή ἀποκαλύψεως.

Μεθ' ὅσα συμπληρωματικά ἐξεθέσαμεν, ἀγόμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἀφετηρία τοῦ φαινομένου δέον νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τοὺς Ἑλληνιστικούς χρόνους καὶ τὰ ἐκεῖθεν πηγάσαντα πνευματικά ρεύματα.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κατάλυσις τῆς Περσικῆς κυριαρχίας εἰς τὰς χώρας τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἐγέννησε συμπαθείας πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν³. Ἐπὶ τῶν Διαδόχων καὶ Ἐπιγόνων διαμορφώνεται μία ἑλληνίζουσα ἀντίληψις περὶ ζωῆς, τὴν ὁποίαν οἰκιοῦνται ἐκουσίως οἱ γηγενεῖς κάτοικοι τῶν περιοχῶν. Θέλουν νὰ ἑλληνίσουν καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ εἰς τὰς ἰδέας καὶ εἰς τὸν τρόπον ζωῆς. Τοῦτο ἐνισχύθη ἀπὸ τὴν ἰδρυσιν πλήθους πόλεων ἑλληνικῶν ἐκεῖ, ὀργανωμένων κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ Μακεδονίᾳ. Δὲν ἦσαν μόνον ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια καὶ ἡ Πέργαμος, ἀλλὰ πλήθος ἄλλαι. Εἰς τὴν Παλαιστίνην ἰδρύθησαν ἡ Φιλαδέλφεια, ἡ Ἑδεσσα αἱ Αἰγαί, ἡ Σελεύκεια, τὰ Γάδαρα, ἡ Ἀμαθοῦς, ἡ Πανιάς, ἡ Ἑμεσα, ἡ Ἰάμνεια, ἡ Σεπφορίς, ἡ Ἰππος, τὸ Δίον, ἡ Πέλλα, ἡ Σκυθόπολις, ἡ Νίσσηβις καὶ ἄλλαι. Αὗται ἡμιλλῶντο νὰ ἰδρύνουν Γυμνάσια καὶ Ἐφηβεία, ὅπου προσήρχοντο οἱ γηγενεῖς νέοι διὰ νὰ λάβουν ἑλληνικὴν ἀγωγὴν καὶ παιδείαν.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ Ἀντιόχου

1. Παράβ. Ἐκ τῶν Ἀριστοξένου Πυθαγορικῶν Ἀποφάσεων καὶ Πυθαγορικοῦ βίου (Die Fragmente der Vorsokratiker H. Diels, 9e Aufl. I bd seil. 468).

2. Παράβ. στίχ. 10, 14, 33, 58, 7, 37.

3. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰωσήπου περιγραφὴ τῆς λαμπρᾶς ὑποδοχῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Ἱεροσολύμοις ὑπὸ τοῦ Ἰουδαικοῦ Ἱερατείου (Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία, Βίβλος 11η, 327 - 346).

τοῦ Ἐπιφανοῦς 176 - 164 π.Χ.) ὁ ἀρχιερεὺς Ἰάσων ἔστειλε πρεσβείαν, ἵνα ζητήσῃ ἔγκρισιν ἰδρύσεως Γυμνασίου καὶ Ἐφηβείου ἐπὶ καταβολῇ ἀρκετῶν ταλάντων¹. Καὶ εἰς τὴν Σαμάρειαν μνημονεύεται ἐπίσης ὑπαρξίς ἑλληνικοῦ Γυμνασίου². Ὁ ἑλληνισμὸς τῶν φθάνει μέχρι σημείου νὰ ἐξελληνίζουν τὰ ἐβραϊκά τῶν ὀνόματα. Ὁ Ἰησοῦς μεταγράφεται εἰς Ἰάσωνα, ὁ Ἐλιακεῖμ εἰς Ἀλκιμον καὶ ὁ Ὀνίας εἰς Μενέλαον.

Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκαθίστανται βαθμηδὸν ἑκατοντάδες χιλιάδες Ἰουδαίων, λαβόντες πολιτικά δικαιώματα παρὰ τῶν Πτολεμαίων. Οὗτοι ἀπέμαθον τὴν πάτριον γλῶσσαν, δι' ἧς καὶ ἐνωρίς, ἤδη ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου (285 - 246 π.Χ.) μεταφράζεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἡ Πεντάτευχος τοῦ Μωυσέως, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ ἄλλα βιβλία τῆς Π. Δ., μέχρι τοῦ 150 π.Χ., Τοῦτο ἐγένετο τῇ φροντίδι τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν, ἵνα ἀναγινώσκουν καὶ κατανοοῦν οἱ Ἀλεξανδρινοὶ Ἰουδαῖοι τὰ ἱερὰ βιβλία τῆς θρησκείας τῶν (μετάφρασις τῶν Οἰ).

Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἀποκτᾷ τώρα οἰκουμενικὴν ἀναγνώρισιν, λόγῳ τῆς ὑψηλῆς ἠθικῆς τῆς, τοῦ κάλλους τῆς ἐκφράσεως καὶ τῆς διὰ τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας καθάρσεως τῶν περὶ κόσμου, περὶ ἀνθρώπου, καὶ περὶ θεοῦ ἀντιλήψεων καὶ ἀρνήσεως τῶν μύθων καὶ δεισιδαιμονιῶν.

Οἱ Ἰουδαῖοι θέλουν τώρα νὰ προβάλλουν καὶ αὐτοὶ μίαν παράλληλον οἰκουμενικότητα τῶν ἔργων τῆς πατρώας παραδόσεως. Ἰδίᾳ ἐξαπλοῦνται τὰ κεῖμενα τὰ καλούμενα Ἀγιογραφα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα αἱ Παροιμίαι, ὁ Ἐκκλησιαστής καὶ ἡ Σοφία ἐμφανίζονται ὡς γραφέντα ἀπὸ τὸν ἑνδοξον βασιλεῖα τῶν Σολομῶντα.

Ὁ ἀναγνώστης τῶν βιβλίων τούτων ἀνευρίσκει εἰς αὐτὰ πολλὰς ἀντιλήψεις καὶ ἐπιδράσεις ἑλληνικὰς. «Αἱ Παροιμίαι τοῦ Σολομῶντος», μία συλλογὴ ἀπαρτισθεῖσα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, μὲ ὅσα μνημονεύουν περὶ εὐσεβείας, σοφίας, παιδείας, σωφροσύνης, ἐγγύης, φιλίας, ὀργῆς, ὕβρεως, μαρτυροῦν γνῶσιν καὶ χρῆσιν τῶν ἀποφθεγμάτων τῶν Ἑπτὰ σοφῶν.

«Ὁ Ἐκκλησιαστής», ἔργον πάλιν εἰς τὸν Σολομῶντα ἀποδιδόμενον, γραφὲν τὸ 200 π.Χ., ἔχει ἔτι σαφεστέρας ἑλληνικὰς φιλοσοφικὰς ἐπιδράσεις. Τὰ ἐν ἀρχῇ «ματαιότης ματαιότητων τὰ πάντα ματαιότης»³ καὶ τὰ ἐν τέλει τοῦ ἔργου «τέλος λόγου, τὸ πᾶν ἄκουε, τὸν θεὸν φοβοῦ καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ φύλασσε, ὅτι τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος, ὅτι σύμπαν τὸ ποίημα ὁ Θεὸς ἤξει ἐν κρίσει, ἐν παντὶ παρεωραμένῳ, ἐὰν ἀγαθὸν καὶ ἐὰν πονη-

1. Παράβ. Μακκαβ. Β, 7 - 10, 12

2. Παράβ. Launey M., Recherches sur les armées Hellenistiques, Paris 1950, t. II, p. 851.

3. Α, 2.

ρόν)¹, εἶναι ἀπηχῆσεις στωϊκῶν ἀντιλήψεων, καθ' ἃς ἡ ζωὴ, ἡ υἡεία, ἡ τιμή, ὁ πλοῦτος, ἡ πτωχεία εἶναι «ἀδιάφορα», ὅτι μόνον τὰ κατὰ λόγον εἶναι ἀγαθὰ, τὰ δὲ παρὰ τὸν λόγον εἶναι κακὰ καὶ ἁμαρτήματα καὶ ὅτι δι' ἀμφοτέρω ὑπάρχει ἀνταπόδοσις καὶ τίσις. Ὅσα δὲ λέγονται ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦτ' περὶ «καιροῦ»², εἶναι ἔκθεσις μὲ πλατυρημοσύνην Πυθαγορείων ἰδεῶν³.

«Ἡ Σοφία Σολομῶντος», βιβλίον γραφὲν ἑλληνιστὶ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 2ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος ὑπὸ Ἀλεξανδρινοῦ ἰουδαίου, γνώστου τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐμφανίζον τὴν σύναψιν Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἡ ὅλη σύνθεσις τοῦ ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐξύμνησιν τῆς σοφίας, ὡς ἀνωτάτης ὄντολογικῆς ὑποστάσεως καὶ δημιουργοῦ. «Ἡ πάντων τεχνίτις ἐδίδαξέ με σοφία,» λέγει. «Ἔστι γὰρ ἐν αὐτῇ πνεῦμα νοερὸν, ἅγιον, μονογενές, πολυμερές, λεπτόν, εὐκίνητον, τρανόν, ἀμόλυντον, σαφές, ἀπήμαντον, φιλάγαθον, δξύ, ἀκώλυτον, εὐεργετικόν, ἀμέριμνον, παντοδύναμον, πανεπίσκοπον καὶ διὰ πάντων χωρὶον πνευμάτων νοερῶν καθαρῶν, λεπτοτάτων»⁴ Τὸ χωρίον τοῦτο φέρει εἰς τὴν μνήμην μας, ὅσα λέγονται περὶ καλοῦ ἐν τῷ Συμποσίῳ τοῦ Πλάτωνος⁵. Περαιτέρω τονίζεται, ὅτι ἡ σοφία «σωφροσύνην καὶ φρόνησιν ἐκδιδάσκει καὶ δικαιοσύνην καὶ ἀνδρείαν»⁶. Τοῦτο τὸ χωρίον ὁμως ὑποδηλοῖ τὰς τέσσαρας πλατωνικὰς ἀρετάς. Ἐχομεν ὁμως καὶ παράθεσιν ἑλληνικῶν κειμένων αὐταῖς λέξεσι. «Σκιας πάροδος ὁ βίος ἡμῶν», λέγει

1. IB, 13 - 14.

2. «Τοῖς πᾶσι χρόνος καὶ καιρὸς τῷ παντὶ πράγματι ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Καιρὸς τοῦ τεκεῖν καὶ καιρὸς τοῦ ἀποθανεῖν, καιρὸς τοῦ φυτεῦσαι καὶ καιρὸς τοῦ ἐκτίλει τὸ πεφυτευμένον, καιρὸς τοῦ ἀποκτείνειν καὶ καιρὸς τοῦ ἰάσασθαι, καιρὸς τοῦ καθελεῖν καὶ καιρὸς τοῦ οἰκοδομεῖν, καιρὸς τοῦ κλαῦσαι καὶ καιρὸς τοῦ γελάσαι, καιρὸς τοῦ κόπσεσθαι καὶ καιρὸς τοῦ ὀρχήσασθαι (Ἑκκλησιαστής Γ. 1 - 5).

3. «Εἶναι δὲ ποικίλῃν τινὰ καὶ πολυειδῆ τὴν τοῦ καιροῦ χρεῖαν» καὶ γὰρ τῶν ὀργιζομένων καὶ θυμουμένων τοὺς μὲν εὐκαιρῶς τοῦτο ποιεῖν, τοὺς δὲ ἀκαιρῶς, καὶ πάλιν αὐτῶν ὀρεγομένων τε καὶ ἐπιθυμούντων καὶ ὀρμώντων ἐφ' ὅτιδῆποτε τοῖς μὲν ἀκούουθεῖν καιρόν, τοῖς δὲ ἀκαιρίαν. Τὸν αὐτόν εἶναι λόγον καὶ περὶ τῶν ἄλλων παθῶν τε καὶ πράξεων καὶ διαθέσεων καὶ ὁμιλιῶν καὶ ἐντεύξεων». (Ἐκ τῶν Ἀριστοτέλεως Πυθαγορικῶν ἀποφάσεων 1 - 4, Diels Fragmente v. I σ. 470).

4. Κεφ. Ζ 21 - 23.

5. «Πρῶτον μὲν αἰεὶ ὄν (τὸ καλόν) καὶ οὔτε γιγνόμενον, οὔτ' ἀπολλύμενον, οὐδ' αὐξανόμενον, οὔτε φθίνον, ἔπειτα οὐ τῇ μὲν καλόν, τῇ δ' αἰσχρόν, οὐδὲ τοτὲ μὲν, τοτὲ δ' οὔ, οὐδὲ πρὸς μὲν τὸ καλόν, πρὸς δὲ τὸ αἰσχρόν, οὐδ' ἔνθα μὲν καλόν, ἔνθα δὲ αἰσχρόν» (Συμπος. 112).

6. Σοφ. Σολ. Η, 7.

ὁ ἰουδαῖος συγγραφεὺς¹. Τοῦτο ὅμως εἶναι τὸ Πινδαρικὸν «σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπος»². Τὰ λεγόμενα περὶ «γεώδους σκήνους»³ συνάπτονται πρὸς τὰς Πυθαγορείους ἰδέας, ποῦ μᾶς παρατίθενται ἐν «Τιμαίῳ Λοκρῷ» (100).

Ἐτερον ἰουδαϊκὸν κείμενον τῆς περιόδου ταύτης, ἡ «Σοφία Σειράχ», συγγραφεῖσα περὶ τὸ 190-180 π.Χ. πιθανῶς ἐν Παλαιστίνῃ, ἐκφράζουσα τὴν περιοδικότητα τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ρῆσιν «ὥς φύλλον θάλλον ἐπὶ δένδρου δασέος, τὰ μὲν καταβάλλει, ἄλλα δὲ φύει, οὕτως γενεὰ σαρκὸς καὶ αἵματος ἡ μὲν τελευτᾷ ἐτέρα δὲ γεννᾶται»⁴, ἐπαναλαμβάνει τὸ τῆς Ἰλιάδος «οἷη περ φύλων γενεή, τοίῃ δὲ καὶ ἀνδρῶν φύλλα τὰ μὲν τ' ἀνεμὸς χαμάδις χέει, ἄλλα δὲ θ' ὕλη τηλοθώσα φύει, ἔαρος δ' ἐπιγίγνεται ὥρη· ὥς ἀνδρῶν γενεὴ ἡ μὲν φύει ἡ δ' ἀπολήγει»⁵. Μαρτυρεῖται δὲ χρῆσις τῆς Ἰλιάδος ὡς μέτρου συγκρίσεως ὕψους διὰ κείμενον τῆς Π.Δ. κατὰ τὴν Ἀθηναιογενή περιόδον, εἰς τὸ «Περὶ ὕψους» ἔργον ἀνωνύμου συγγραφέως τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος, ὅστις γράφει. «Ταύτη (τῇ περιγραφῇ τῆς Ἰλιάδος διὰ τὴν Θεομαχίαν) καὶ ὁ (τῶν ἰουδαίων θεσμοθέτης, οὐχ ὁ τυχὼν ἀνὴρ, ἐπειδὴ τὴν τοῦ θεοῦ δύναμιν κατὰ τὴν ἀξίαν ἐχώρησε καζέφηνεν εὐθὺς ἐν τῇ εἰσβολῇ γράψας τῶν νόμων. «Εἶπεν ὁ Θεός» φησι τί; «Γενέσθω φῶς, καὶ ἐγένετο· γενέσθω γῆ, καὶ ἐγένετο»⁶.

Ὁ ἰουδαῖος φιλόσοφος Φίλων (20 π.Χ. - 40 μ.Χ.), χρησιμοποιοῦν τὴν ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν εἰσαχθεῖσαν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν, ἀναζητεῖ πλατωνικὰς ἰδέας εἰς τὴν Πεντάτευχον τοῦ Μωυσέως, μέχρι τοῦ σημείου νὰ λεχθῇ περὶ αὐτοῦ ὅτι «ἡ Φίλων πλατωνίζει ἢ Πλάτων φιλωνίζει».

Ἐφ' ὅσον ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἀπέκτησεν οἰκουμενικὴν ἀναγνώρισιν, ἀναζητεῖται τώρα ἀνάλογον καὶ διὰ τὴν ἰουδαϊκὴν γραπτὴν παράδοσιν. Ὁ Ἡσαΐας ἀντιπροβάλλεται μὲ τὴν πρόρρησίν του, ὅτι ἐκ τῆς Ρίζης τοῦ Ἰεσσαὶ θὰ ἀνθήσουν ἰδέαι, ἐξ ὧν θὰ προήρχετο ὁ οἰκουμενισμὸς τῆς εἰρήνης, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀληθείας⁷. Ἰσως ἐκεῖθεν προήλθεν ὁ τύπος

1. Αὐτόθι Β. 5.

2. Πινδ. Πυθ. VIII, 96.

3. Σοφ. Σολ. Θ. 14 - 19.

4. Σοφ. Σειρ. ΙΑ 18.

5. Ἰλιάδος Ζ 146 - 149.

6. Περὶ ὕψους θ. 9

7. Ὁ Ἡσαΐας λέγει. «Καὶ ἐξελεύσεται ράβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαὶ καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης ἀναβήσεται, Καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας· ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου Θεοῦ ... Καὶ ἔσται δικαιοσύνη ἐξωσμένος τὴν ὁσφὺν αὐτοῦ καὶ ἀληθεία εἰλημένος τὰς πλευράς. Καὶ συμβοσκηθήσεται λύκος μετ' ἄρνός, καὶ πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφῳ, καὶ μοσχάριον καὶ ταῦρος καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ παιδίον μικρὸν ἄξει αὐτούς» (Ἡσαΐου ΙΑ 1 - 6).

συμβολισμοῦ τῆς Ρίζης τοῦ Ἰεσσαί¹ μέ τὴν περὶ αὐτὸν χορεΐαν τῶν ἐλλήνων φιλοσόφων, οἵτινες προσδιορίζονται ἀπὸ τὰς ἐν τοῖς Ἀγιογράφοις μνείας. Δὲν ἦτο ὁμως ἡ μόνη πηγή, διότι τὰ κείμενά των ἐμελετῶντο ἐντὸς ὁλοκλήρου τοῦ μεσοανατολικοῦ καὶ εὐρωπαϊκοῦ χώρου ἀδιαλείπτως, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν παρατεθεισῶν ἐξεικονίσεων.

II. Αἱ ΠΑΡΑΛΛΑΓΑΙ ΤΩΝ ΕΞΕΙΚΟΝΙΣΕΩΝ

Αἱ παραλλαγαι τῆς ἐξεικονίσεως τῶν φιλοσόφων, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν εἰκόνων ποὺ παρεθέσαμεν τόσον εἰς τὴν πρώτην μελέτην μας, ὅσον καὶ εἰς τὴν παροῦσαν, εἶναι πλείονες. Ἐν πρώτοις ἔχομεν εἴτε συνολικὰς παραστάσεις, εἴτε μεμονωμένους φιλοσόφους. Ἐχομεν λόγια εἰληταρίων εἴτε ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν ἔργων των, εἴτε ἀπὸ μεσαιωνικά ἀπόκρυφα, εἴτε ἀπὸ ἐξ ἀναμνήσεως μεταπλασμένα στοιχεῖα, εἴτε ἐκ παραναγνώσεως λόγῳ τοῦ ὀλιγογράμματος τοῦ ζωγράφου. Αἱ ἐξεικονίσεις προσδιορίζονται ἀκόμη ἀπὸ τὰς προτιμήσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν κύκλων ἐκάστης περιοχῆς. Αὐτοὶ συμβουλεύουν τοὺς ζωγράφους ποῖον φιλόσοφον νὰ παραστήσουν καὶ ποῖα λόγια νὰ ἀναγράψουν. Ἀρκεταὶ παραλλαγαι προῆλθον ἀπὸ παραναγνώσεις λόγῳ φθορᾶς τῶν παλαιότερων προτύπων.

Αἱ παραλλαγαι εἶναι ἐκδήλως διάφοροι ἐν τῷ ἐλληνικῷ χώρῳ, ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Εὐρώπῃ καὶ ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι αἱ ἐξεικονίσεις ἐγένοντο εἰς κέντρα παιδείας, τόσον ἐν τῷ ἐλληνικῷ ὅσον καὶ ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ χώρῳ.

Ἰδιάζον στοιχεῖον εἶναι, ὅτι ἡ περιοχὴ τῆς Ἠπειροῦ ἐμφανίζει τὰς περισσοτέρας ἐξεικονίσεις, προσέτι δέ, ὅτι ἡπειρώται ζωγράφοι ἐξωγράφισαν ἀρκετὰς ἐκκλησίας μέ φιλοσόφους εἰς ἄλλας περιοχάς. Οὕτω εἰς τὴν Ἠπειρον ἔχομεν εἰς τὴν Μονὴν τῶν Φιλανθρωπινῶν, τὴν Μονὴν τῆς Βελλᾶς καὶ τὸν Ἅγιον Γεώργιον Νεγάδων. Ἠπειρώται ὁμως ζωγράφοι μαρτυροῦνται ρητῶς διὰ τὸν Προφήτην Ἠλίαν Σιατίστης καὶ διὰ τὸν Ἅγιον Νικόλαον Τσαριτσάνης. Ἐπίσης εἶναι λίαν πιθανὸν αἱ εἰκόνες τοῦ Arbanassi τῆς Βουλγαρίας νὰ ἔγιναν ἀπὸ ἡπειρώτας, διότι τὸ ὄνομα τοῦ οἰκισμοῦ σημαίνει («Ἀρβανιτοχώρι», ἀφ’ οὗ ἐπὶ Τουρκοκρατίας οἱ ἐξ Ἠπειροῦ προερχόμενοι ἐκαλοῦντο συχνὰ μέ τὸ γενικὸν ὄνομα Ἀρβανίτες¹. Τέλος αἱ ἐξεικονίσεις ἐν τῇ Παλαιᾷ Σερβίᾳ καὶ Ρουμανίᾳ, εἰς τὰς ὁποίας

1. Τὴν Ρίζαν τοῦ Ἰεσσαί κηρύττει καὶ ὁ Παῦλος γράφων «Ἐστὶ Ρίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν ἐπ’ αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν». (Πρὸς Ῥωμαίους 15, 12).

2. Παράβ. Κοσμά Μυρτίλου Ἀποστολίδου, Ὁ Στενὴμαχος, Ἀθῆναι 1962 σελ. 125.

ἀναγράφεται πρὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ φιλοσόφου ἢ λέξις («Ἑλλην»), ἐνθυμίζουν ἡπειρωτικὰς ἀφετηρίας.

Τὰ δεδομένα ταῦτα ἴσως νὰ εἶναι ἐπακόλουθον ἐντονωτέρας διαδόσεως Ἑλληνιστικῶν, Ἰουδαϊκῶν, καὶ Χριστιανικῶν ἰδεῶν ἐν τῷ χώρῳ τῆς Ἡπείρου. Ἐχομεν δὲ τοιαῦτα στοιχεῖα, τὰ ἐξῆς. Ὁ Ἐπικτήτος, ζήσας τὸ 50 - 130 μ.Χ. ἐδίδασκεν εὐφήμως φιλοσοφίαν εἰς Νικόπολιν τῆς Ἡπείρου. Ἡ πόλις αὕτη ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου εἰς ἀνάμνησιν τῆς νίκης του κατὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Ἀκτίου ἠϋξήθη ταχέως εἰς ὥραϊαν καὶ πλουσίαν, μὲ λαμπρὰ ἱερά, γυμνάσιον, στάδιον καὶ ἀθλητικούς ἀγῶνας ἀνὰ πενταετίαν¹, ἐλκύουσα λόγῳ καὶ τῆς θέσεως τῆς σπουδαίας προσωπικότητος. Ὁ Παῦλος εἰς τὰς ἐπιστολάς του μνημονεύει, ὅτι τὴν εἶχεν ἐκλέξει, ἵνα παραχειμάσῃ καὶ ἐκάλει ἐκεῖ τοὺς συνεργάτας του ἐν τῷ ἀποστολικῷ ἔργῳ νὰ ἔλθουν ἐκεῖ νὰ τὸν συναντήσουν. Τοῦτο φαίνεται, ὅτι ἐπραγματοποιήθη, ὥς συνάγεται ἐκ χωρίων τῶν ἐπιστολῶν του².

Διδάσκων ἐν Νικοπόλει ὁ Ἐπικτήτος εἶχε πολλοὺς ἀξιολόγους μαθητάς. Ἐκ τούτων ὁ Φλάβιος Ἀρριανὸς μᾶς διέσωσε τὰς παραδόσεις του δημοσιεύσας αὐτὰς ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπικτήτου Διατριβαί». Ἡ ἐκτίμησις τοῦ ἔργου τούτου ἤδη ἅμα τῇ δημοσιεύσει του ἦτο μεγάλη, ἀφοῦ ὁ ἐξαίρετος ρωμαῖος αὐτοκράτωρ Μάρκος Αὐρήλιος, ἐλληνοτραφῆς καὶ φιλόσοφος ὁ ἴδιος, ὁμολογεῖ εἰς τὸ ἔργον του «Εἰς ἑαυτόν», ὅτι ἐθεώρει εὐνοίαν τῆς μοίρας του «τὸ ἐντυχεῖν τοῖς Ἐπικητεῖσις ὑπομνήμασι»³.

Ὁ Ἐπικτήτος θεωρεῖται συνήθως στωϊκὸς φιλόσοφος. Τὰ διασωθέντα ὁμως κείμενά του μαρτυροῦν, ὅτι εἶχε καὶ Πυθαγορείους, Σωκρατικὰς, Πλατωνικὰς καὶ Ἀριστοτελικὰς ιδέας. Πυθαγόρειον εἶναι τὸ ἐν τῇ τρίτῃ⁴ καὶ τῇ τετάρτῃ⁵ Διατριβῇ παρατιθέμενον: «Μηδ' ὕπνον μαλακοῖσιν ἐπ' ὄμμασι προσδέξασθαι πρὶν τῶν ἡμερινῶν ἔργων λογίσασθαι ἕκαστα. Πῇ παρέβην; τί δ' ἔρεξα; τί μοι δεόν οὐκ ἐτελέσθη; Ἀρξάμενος δ' ἀπὸ τοῦδε ἐπέξιθι· καὶ μετέπειτα δειλὰ μὲν ἐκπρήξας ἐπιπλήσσο, χρηστὰ δὲ τέρπου». Τοῦτο εὔρηται εἰς τὸ νεοπυθαγόρειον ἔργον («Χρυσᾷ Ἐπῇ (40 - 44)» τοῦ Ιου. π. Χ. αἰῶνος. Νεοπυθαγορείους ιδέας ἐπίσης ἐκφράζει τὸ χωρίον. «Ἐπὶ τούτοις δὲ μεμνήσθαι τίνες ἐσμέν καὶ τί ἡμῖν ὄνομα, καὶ πρὸς τὰς δυνάμεις τῶν σχέσεων πειρᾶσθαι τὰ καθήκοντα ἀπευθύνειν· τίς καιρὸς ὥδῃς, τίς καιρὸς παιδιᾷς, τίνων παρόντων· τί ἔσται ἀπὸ τοῦ πράγματος· μή τι καταφρονήσωσιν ἡμῶν (οἱ) συνόντες,

1. Στράβωνος Γεωγραφικά VII 7, 6.

2. Παράβ. Πρὸς Τίτον 3. 12. Πρὸς Τιμόθεον Β' 4, 11, Πρὸς Ρωμαίους 15, 18 - 19.

3. Βιβλίον Α. 7.

4. 10, 1 - 3.

5. 6, 33.

μή τι ἡμεῖς αὐτῶν. Πότε σκῶψαι καὶ τίνας, πότε καταγελάσαι καὶ ἐπὶ τίνι; Πότε συμπεριενεχθῆναι καὶ τίνι, καὶ λοιπὸν ἐν τῇ συμπεριφορᾷ πῶς τηρῆσαι τὸ αὐτοῦ; Ὅπου δ' ἂν ἀπονεύσης ἀπὸ τινος τούτων, εὐθὺς ζημία, οὐκ ἔξωθὲν ποθεν, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς ἐνεργείας»¹.

Παρ' Ἑπικτήτῳ γίνεται μνεῖα πλεονάκις περὶ «θεοῦ πατρός». Εἰς τὸ Α. βιβλίον τῶν Διατριβῶν εἰς τὸ κεφάλαιον γ τὸ ἐπιγραφόμενον «Πῶς ἂν τις ἀπὸ τοῦ τὸν θεὸν πατέρα εἶναι τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τὰ ἐξῆς ἐπέλθου» σημειώνει: «Εἴ τις τῷ δόγματι τούτῳ συμπαθῆσαι κατ' ἄξιαν δύναιτο, ὅτι γεγόναμεν ὑπὸ τοῦ θεοῦ πάντες προηγουμένως καὶ ὁ θεὸς πατήρ ἐστι τῶν τ' ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν, οἶμαι ὅτι οὐδὲν ἀγενὲς οὐδὲ ταπεινὸν ἐνθυμηθήσεται περὶ ἑαυτοῦ». Τὴν ἰδέαν τοῦ ταύτην περὶ θεοῦ πατρός ἀνάγει εἰς τὸν Σωκράτην γράφων: «Εἰ ταῦτά ἐστιν ἀληθῆ τὰ περὶ συγγενείας τοῦ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων λεγόμενα ὑπὸ τῶν φιλοσόφων², τί ἄλλο ἀπολείπεται τοῖς ἀνθρώποις ἢ τὸ τοῦ Σωκράτους μηδέ ποτε πρὸς τὸν πυθόμενον ποδαπὸς ἐστιν εἰπεῖν, ὅτι Ἀθηναῖος ἢ Κορίνθιος, ἀλλ' ὅτι κόσμιος; ... Ὁ τοίνυν τῇ διοικήσει τοῦ κόσμου παρακολουθηκώς καὶ μεμαθηκώς, ὅτι τὸ μέγιστον καὶ κυριώτατον καὶ περιεκτικώτατον πάντων τοῦτο ἐστὶ σύστημα τὸ ἐξ ἀνθρώπου καὶ θεοῦ³, ἀπ' ἐκείνου δὲ τὰ σπέρματα καταπέπτωκεν οὐκ εἰς τὸν πατέρα τὸν ἑμὸν μόνον οὐδ' εἰς τὸν πάππον, ἀλλ' εἰς ἅπαντα μὲν τὰ ἐπὶ γῆς γεννώμενά τε καὶ φυόμενα, προηγουμένως δ' εἰς τὰ λογικά, ὅτι κοινωνεῖν μόνον ταῦτα πέφυκεν τῷ θεῷ τῆς συναναστροφῆς κατὰ τὸν λόγον ἐπιτεπλεγμένα, διὰ τί μὴ εἶπη [τις] αὐτὸν κόσμιον; Διὰ τί μὴ υἱὸν θεοῦ; Διὰ τί δὲ φοβηθήσεταιί τι τῶν γιγνομένων ἐν ἀνθρώποις»;⁴.

Ἀριστοτελικά εἶναι τὰ περὶ θεοῦ δημιουργοῦ σημειούμενα: «Καὶ μὴν ἐξ αὐτῆς τῆς κατασκευῆς τῶν ἐπιτετελεσμένων ἀποφαίνεσθαι εἰώθαμεν, ὅτι τεχνίτου τινὸς πάντως τὸ ἔργον, οὐχὶ δ' εἰκῇ κατασκευασμένον»⁵. Ἡ ἰδέα αὕτη περιέχεται εἰς ἓν ἀπόσπασμα τοῦ «Περὶ Φιλοσοφίας» διαλόγου τοῦ Ἀριστοτέλους, παρατιθέμενον ὑπὸ τοῦ Φίλωνος ἐν τῷ ἔργῳ «Περὶ ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν»⁶.

1. Διατρ. IV 12, 16 - 18. Παράβ. Ἀριστοξένου περὶ Βίου Πυθαγορικοῦ 1 - 4 (Fragment, Diels v. I σ. 470).

2. Περὶ θεοῦ πατρός ποιεῖται μνεῖαν καὶ ἡ Σοφία Σολομώντος (B. 16) λέγουσα. «Εἰς κίβδηλον ἐλογίσθημεν αὐτῷ (τῷ δικαίῳ) καὶ ἀπέχεται τῶν δῶδν ἡμῶν ὡς ἀπὸ ἀκαθαρσιῶν» μακαρίζει ἔσχατα δικαίων καὶ ἀλαζονεύεται πατέρα Θεόν».

3. Παράβ. Ξεν. Ἀπομν. I 4, 2 - 8.

4. Διατρ. A 9, 1, 4-5.

5. Διατριβὴ Α. 6, 7.

6. «Ὡς περ γὰρ εἴ τις ἴδοι δεδημιουργημένην οἰκίαν ἐπιμέλῳς προπυλαίοις στοαῖς ἀνδρῶσι γυναικωνίτισι τοῖς ἄλλοις οἰκοδομήσασιν, ἐννοίαν λήγεται τοῦ τεχνί-

Παρ' Ἐπικτήτῳ ἔχομεν ἐκφράσεις παραλλήλους πρὸς τὰ Ἀγιογράφα βιβλία τῆς Π. Δ., ὅπως: «Ἄτε οὖν πολλοῖς προσδεδεμένοι βαρούμεθα ὑπ' αὐτῶν καὶ καθελκόμεθα»¹. Τοῦτο μᾶς ἐνθυμίζει τὸ τῆς Σοφίας Σολομώντος «Φθαρτὸν γὰρ σῶμα βαρύνει ψυχὴν καὶ βρίθει τὸ γεῶδες σκῆνος νοῦν πολυφρόντιδα»². Προσέτι τὸ αὐτὸ γράφει καὶ ὁ Παῦλος λέγων· «Καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ σκῆνει στενάζομεν βαρούμενοι, ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς»³. Σημειωτέον, ὅτι μνημονεύει ὁ Ἐπίκτητος καὶ τοὺς Ἰουδαίους, οἱ ὅποιοι θὰ εἶχον παροικίαν ἐν Νικοπόλει⁴ καὶ τοὺς Χριστιανούς τοὺς ὁποίους ὀνομάζει Γαλιλαίους⁵.

Τὰ σπέρματα ἅτινα εἶδομεν καταβαλλόμενα ὑπὸ τῆς διδασκαλίας του θὰ ἐσυνέχιζον καρποφοροῦντα μεταξὺ τῶν Νικοπολιτῶν καὶ λοιπῶν Ἡπειρωτῶν, διότι ἡ Νικόπολις ἔζησεν ὡς κέντρον πολιτιστικὸν ἐπὶ χίλια ἔτη. Ἠκολούθησαν ἐπιδρομαὶ βαρβάρων αἱ ὁποῖαι τὴν κατέστρεψαν. Τὸ πνεῦμα ὅμως ἐπιζῇ τῆς ὕλης. Δὲν εἶναι ἀπίθανον αἱ ἀνωτέρω σημειωθεῖσαι παραλληλότητες ἰδεῶν νὰ εὔρον εἰς τοὺς ἔπειτα χρόνους ἐκφρασιν διὰ τῶν εἰς ἐκκλησίας ἐξεικονίσειων ἐλλήνων φιλοσόφων.

Ἐν παραμένει βέβαιον, ὅτι ὁ συμβολισμὸς διὰ τῶν εἰκόνων ἀνακινεῖ ἀδιαλείπτως πνευματικὰς ἀναζητήσεις ἐνισχυοῦσας τὰ θεμέλια καὶ τὴν ὑποδομὴν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.—

του, οὐ γὰρ ἀνευ τέχνης καὶ δημιουργοῦ νομιεῖ τὴν οἰκίαν ἀποτελεσθῆναι, τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ἐπὶ πόλεως καὶ νεῶς καὶ παντὸς ἐλάττονος ἢ μείζονος κατασκευάσματος οὕτω δὴ καὶ εἰσελθὼν τις ὥσπερ εἰς μεγίστην οἰκίαν ἢ πόλιν τόνδε τὸν κόσμον.. (Aristotelis Fragmenta ὑπὸ V. ROSE, Διάλογος περὶ Φιλοσοφίας, ἀπόσπ. 12).

1. Διατρ. I 1, 14

2. Σοφ. Σολ. Θ 14.

3. Πρὸς Κορινθίους Β. 5, 4.

4. Διατριβ. II 9, 20 - 21

5. Διατριβ. IV 7, 6.